

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ · УРОК 41

Культура УРСР 20-30 рр. XX ст.

Міні-презентація · матеріал уроку без тестів

Що потрібно зрозуміти на уроці

Тема уроку: Хлібозаготівельні кризи. Форсована індустріалізація. Формування культу особи Й. Сталіна. Припинення українізації.

Матеріал подано стисло й структуровано: ключові події, причинно-наслідкові зв'язки, поняття, дати та постаті.

Хлібозаготівельні кризи та перехід до форсованої індустріалізації

Головне. Наприкінці 1920-х рр. сталінське керівництво відмовлялося від ринкових механізмів непу. Хлібозаготівельна криза 1927 р. стала одним із приводів для надзвичайних вилучень зерна, а від 1928 р. розпочалася форсована індустріалізація.

Напря́м	Змі́ст
Хлібозаготівельна криза	1927 р. селяни скоротили продаж зерна державі; влада відповіла примусовими вилученнями.
Перша п'ятирічка	Почалася 1 жовтня 1928 р.; пріоритет отримала важка промисловість — група «А».
Новобудови в Україні	Дніпрогес, «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», Харківський тракторний завод, краматорські машинобудівні підприємства.
Джерела ресурсів	Податки, державні позики, експорт сировини й зерна, «ножиці цін», ресурси села, праця в'язнів ГУЛАГу.
Директивна економіка	Центр визначав обсяги виробництва, інвестиції, ціни й розподіл ресурсів.

Досягнення і ціна індустріалізації

Україна стала одним із провідних індустріальних регіонів СРСР. Одночасно пріоритет важкої промисловості спричиняв диспропорції, дефіцит товарів споживання і зниження життєвого рівня. Від 1935 р. стахановський рух використовувався як форма соціалістичного змагання та підвищення норм виробітку.

1927 р.

Загострення хлібозаготівельної кризи.

01.10.1928

Початок першої п'ятирічки.

1929 р.

Курс на «великий перелом» і остаточне згортання непу.

1933–1937 рр.

Друга п'ятирічка.

1935 р.

Початок стахановського руху.

Формування культу особи Й. Сталіна і тоталітарного режиму

Головне. Від кінця 1920-х рр. Сталіна систематично прославляли як безпомилкового «вождя» й «батька народів». Культ особи був частиною ширшої системи однопартійної диктатури, ідеологічного контролю та політичних репресій.

Ознака	Прояв
Монополія на владу	ВКП(б)/КП(б)У контролювала державні органи та кадрові призначення.
Єдина ідеологія	Марксизм-ленінізм подавався як єдино правильний світогляд.
Культ особи	Пропаганда приписувала Сталіну визначальну роль у всіх успіхах держави.
Репресії	Сфабриковані процеси, чистки партії, арешти й розстріли використовувалися для залякування суспільства.
Контроль культури	Преса, освіта, громадські організації та творчість підпорядковувалися партійній політиці.

Від показових процесів до Великого терору

1929 р.

Зрілий етап формування культу особи Сталіна.

1930 р.

Показовий процес у справі «Спілки визволення України».

01.12.1934

Убивство Сергія Кірова стало приводом для нового етапу репресій.

1937–1938 рр.

Пік Великого терору.

1938 р.

Микита Хрущов очолив КП(б)У.

Биківня — одне з головних місць масових поховань жертв сталінських репресій в Україні. Історична пам'ять про такі місця є свідченням масштабів державного терору.

Припинення українізації та перехід до русифікації

Головне. На початку 1930-х рр. союзний центр відмовився від політики, що сприяла українському культурному піднесенню. У 1932–1933 рр. українізацію фактично згорнули, а в 1938 р. обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах посилювало русифікацію.

Сфера	Зміна
Освіта і мова	Російська мова розширювала позиції, мережа національних шкіл скорочувалася.
Культура	Незалежні творчі об'єднання ліквідовувалися; утверджувався соціалістичний реалізм.
Інтелігенція	Значна частина покоління українського культурного відродження зазнала репресій — звідси поняття «Розстріляне відродження».
Церква	1930 р. УАПЦ під тиском влади заявила про самоліквідацію; духовенство зазнало репресій.
Конституція 1937 р.	Декларувала широкі права, але вони не відповідали реальності однопартійної диктатури й масового терору.

Постаті й культурні наслідки

Серед діячів, які стали символами культурного піднесення й трагедії 1930-х рр., — **Микола Хвильовий, Микола Зеров, Микола Куліш, Лесь Курбас**. Згортання українізації означало не просто мовну зміну, а перехід до жорсткішої ідеологічної уніфікації та контролю над національним культурним життям.

Русифікація Розширення ролі російської мови та культури за рахунок національних мов і культур.

Розстріляне відродження Покоління українських митців 1920-х — початку 1930-х рр., значну частину якого репресували або фізично знищили.

Соціалістичний реалізм Офіційно дозволений радянською владою метод мистецтва, підпорядкований ідеологічним вимогам.

УАПЦ Українська автокефальна православна церква; у 1930 р. змушена заявити про самоліквідацію.

Підсумок уроку

Форсована індустріалізація модернізувала важку промисловість ціною жорсткої мобілізації ресурсів і командної економіки; культ Сталіна, однопартійність і репресії стали механізмами тоталітарного контролю; припинення українізації означало русифікацію, ідеологічну уніфікацію й удар по українській культурній еліті.

Що потрібно зрозуміти на уроці

Тема уроку: Формальний та реальний статус УСРР у «договірній федерації» радянських республік. Антибільшовицький повстанський рух. Політика коренізації в УСРР.

Матеріал подано стисло й структуровано: ключові події, причинно-наслідкові зв'язки, поняття, дати та постаті.

Формальний і реальний статус УСРР

Головне. На початку 1920-х рр. УСРР формально мала власні органи влади, конституцію та право на зовнішні відносини, але ключові рішення дедалі більше залежали від партійно-державного центру в Москві.

Формально	Реально
УСРР мала уряд і республіканські органи влади.	Вирішальні політичні рішення контролювали РКП(б) і союзний центр.
Існувало право на зовнішні відносини.	Союзний договір із РСФРР передавав Москві важливі наркомати.
Після 1922 р. УСРР була союзною республікою.	Суверенні повноваження суттєво звузилися; право виходу із Союзу залишалося декларативним.

Від «договірної федерації» до СРСР

Дата / подія	Зміст
1920 р.	Союзний робітничо-селянський договір РСФРР та УСРР посилив спільне управління ключовими сферами.
1922 р.	Й. Сталін пропонував проект «автономізації» — включення республік до РСФРР як автономій. Х. Раковський виступав проти надмірної централізації.
30 грудня 1922 р.	РСФРР, УСРР, БСРР і Закавказька федерація утворили СРСР.
1924 р.	Конституція СРСР юридично закріпила союзню модель і передачу низки повноважень союзному центру.
1925–1932 рр.	В УСРР змінювався адміністративно-територіальний устрій: скасовано губернії, згодом основною одиницею стала область.

Християн Раковський і проблема централізації

Християн Раковський — голова Раднаркому УСРР і нарком закордонних справ. Він домагався міжнародного визнання радянської України та заперечував проти такого об'єднання республік, яке фактично ліквідовувало б їхню самостійність.

Суверенітет Самостійність державної влади у внутрішній і зовнішній політиці.

Автономізація Сталінський проєкт включення радянських республік до РСФРР на правах автономій.

Союзна республіка Республіка у складі СРСР із формально закріпленими державними ознаками.

Централізація Зосередження основних управлінських рішень у загальносоюзному центрі.

Антибільшовицький повстанський рух і голод 1921–1923 рр.

Головне. Після завершення відкритої війни більшовицька влада зіткнулася з масовим селянським опором. Продрозкладка, господарська розруха та посуха 1921 р. сприяли тяжкому голоду на Півдні України; примусове вилучення продовольства поглибило катастрофу.

Напрям	Зміст
Причини спротиву	Продрозкладка, реквізиції, більшовицька диктатура та наслідки війни.
Осередки	Повстанський рух охопив значну частину УСРР; важливою була Холодноярська традиція опору.
Придушення	Червона армія та ЧК проводили військові й каральні операції, арешти та репресії.
Причини голоду	Посуха 1921 р., розруха, скорочення посівів, вилучення хліба і пріоритет постачання російських промислових центрів.
Найбільш уражені регіони	Одещина, Миколаївщина, Запоріжжя, Катеринославщина, Донеччина, південь Харківщини.
Допомога	Від весни 1922 р. продовольчу допомогу надавали АРА, місія Фрітьйофа Нансена та інші організації.

Наслідки голоду й придушення спротиву

Влада тривалий час приховувала масштаби голоду. За даними, наведеними в КМЗ з посиланням на підручник, в Україні від голоду 1921–1923 рр. померло близько **1,5–2 млн осіб**. Голод і репресії різко послабили селянський повстанський рух і зміцнили більшовицький контроль.

1921 р.

Посуха й нова хвиля селянського спротиву.

січень 1922 р.

Влада офіційно визнала масштаб голоду.

березень 1922 — червень 1923 р.

Основний період надходження іноземної допомоги.

середина 1923 р.

Припинення масового голоду на Півдні України.

Політика коренізації та українізація в УСРР

Головне. Коренізація мала зробити радянську владу зрозумілішою для неросійських народів і залучити місцеві кадри. В УСРР вона набула форми **українізації**.

Напрямок	Прояв
Державний апарат	Зростала частка українців у державних установах; діловодство переводилося українською.
Освіта	До 1930 р. більшість шкіл навчала українською мовою.
Преса і книговидання	Українська мова посіла провідні позиції в республіканській пресі та книговиданні.
Культура	Українізація сприяла розвитку літератури, мистецтва, науки та формуванню національної інтелігенції.
Кадри	До управління активніше залучали вихідців із місцевого населення.

Шумський, Скрипник і згорання українізації

Постать / етап	Значення
Олександр Шумський	Нарком освіти; виступав за швидші темпи українізації та ширше представництво українців у керівництві.
Микола Скрипник	Один із найпослідовніших провідників українізації; після згорання курсу зазнав політичного тиску і 1933 р. наклав на себе руки.
1932–1933 рр.	Українізацію фактично припинили; культурні й політичні прояви самостійності дедалі частіше оголошували «націоналістичними».
1938 р.	Обов'язкове викладання російської мови в неросійських школах посилило русифікаційний курс.

Суперечність: політика, започаткована для зміцнення радянської влади, водночас посилила українську культурну та національну самосвідомість, що згодом викликало страх союзного центру.

Підсумок уроку

Формальна радянська державність УСРР дедалі більше підпорядковувалася союзному центру; селянський спротив, розруха та голод 1921–1923 рр. стали частиною утвердження більшовицької влади; українізація дала помітне культурне піднесення, але була згорнута, коли центр побачив у ній загрозу самостійності.